

ผันเปลี่ยนหมุนเวียน: ทุนในสังคมอีสานยุคไทยแลนด์ 4.0 TRANSFORMATION: CAPITAL IN ISAN SOCIETY, THAILAND 4.0

ประภาพร สุปัญญา*
Prapaporn Supunya*

ศูนย์การศึกษาบึงกาฬ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี
Bueng Kan Education Center, Udon Thani Rajabhat University

Received: 10 February 2021

Accepted: 25 May 2021

บทคัดย่อ

บทความวิชาการ เรื่อง ผันเปลี่ยนหมุนเวียน: ทุนในสังคมอีสานยุคไทยแลนด์ 4.0 มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ปรากฏการณ์การใช้และการผันทุนของคนในสังคมอีสานยุคใหม่ ภายใต้แนวคิดเรื่องทุนของ Pierre Bourdieu ในบริบทการเปลี่ยนแปลงของประเทศไทย ที่ก้าวเข้าสู่ยุคไทยแลนด์ 4.0 จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลพบว่า สังคมอีสานยุคไทยแลนด์ 4.0 ได้รับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การคมนาคม และเทคโนโลยี ด้วยอิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์และระบบทุนนิยม ทำให้ผู้คนให้ความสำคัญกับ “เงินตรา” ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลให้วิถีชีวิตของคนอีสานเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้น “ทุน” จึงเข้ามามีบทบาทในการใช้ชีวิตมากขึ้น ทั้ง 1) ทุนเศรษฐกิจ คือ เงินและทรัพย์สินที่นำไปลงทุนได้ 2) ทุนสังคม คือเครือข่ายความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น ซึ่งเป็นจุดเด่นในสังคมอีสาน 3) ทุนวัฒนธรรม คือ ทักษะ ความเชี่ยวชาญ การศึกษา อาชีพ รวมถึงชนบทที่อยู่กับคนอีสาน ทำให้เกิดการเอาตัวรอดอย่างมีกลวิธี และ 4) ทุนสัญลักษณ์ ที่กล่าวถึงตำแหน่ง การยอมรับ และอำนาจ ซึ่งเริ่มมีบทบาทสำคัญมากขึ้นในสังคมอีสานยุคใหม่ โดยทุนทั้ง 4 ชนิดนี้ สามารถเลื่อนไหลและ “ผัน” ไปมาหากันได้อย่างเป็นพลวัต ผ่านการใช้และการสะสม เพื่อให้สามารถรับมือกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น และดำรงชีพในสังคมได้อย่างยั่งยืนต่อไป

คำสำคัญ: แนวคิดทุน, สังคมอีสาน, ไทยแลนด์ 4.0

* ผู้ประสานงาน: ประภาพร สุปัญญา

อีเมล: supunya_1980@hotmail.com

Abstract

This article aims to analyze the phenomenon of use and diversion of capital in the modern Isan society. Under the capital concept of Pierre Bourdieu in the context of the transformation to Thailand 4.0. Isan society in Thailand 4.0 era has developed infrastructure, transport and technology with the influence of globalization and capitalism, that makes people focus on “money” which is an important condition that has changed the way of life of Isan people. Therefore, “capital” has come to play a more active role in life, both 1) Economic capital is money and property, that can be invested. 2) Social capital is a network of strong relationships which is a distinctive feature in Isan society. 3) Cultural capital is skill and expertise career education Including customs that live with Isan people This resulted in a strategy of survival, and 4) Symbolic capital that refers to position, acceptance and power, which began to play an increasingly important role in modern Isan society, where these four types of capital were able to flow and diverge to each other dynamically, through use and collection to be able to cope with the situation that arises and continue to live in society sustainably.

Keywords: Capital, Isan Society, THAILAND 4.0

บทนำ

ไทยแลนด์ 4.0 ถือเป็นรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจ มีเป้าประสงค์เพื่อขับเคลื่อนประเทศไปสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน ผ่านเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม (Value-based Economy) เน้นอุตสาหกรรมภาคบริการ พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เพื่อสร้างรายได้ให้กับประชาชน (กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, 2561) ซึ่งส่งผลให้ปัจจุบันสังคมอีสานมีความเจริญเติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม และส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของคนอีสาน

ทั้งนี้ เมื่อสังคมเมืองเติบโตตามกระแสทุนนิยม คนอีสานได้รับทั้งโอกาสในการทำงาน และการใช้ชีวิตบนพื้นฐานของความสะดวกสบาย ความทันสมัยที่ถูกพัฒนาขึ้นทำให้มีโอกาสเข้าถึงและบริโภคมากขึ้นตามกระแสของทุนนิยม สภาพการบริโภคที่เกิดขึ้นจากโครงสร้างของสังคมอีสานทั้งเขตเมืองและเขตชนบทนั้น น่าจะทำให้คนอีสานเรียนรู้ที่จะนำทุนที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ไม่ว่าจะเป็นทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนสัญลักษณ์ (Bourdieu, 1984) ซึ่งทุนแต่ละชนิดล้วนมีความสำคัญต่างกัน แต่เชื่อมโยงสัมพันธ์และเลื่อนไหลหากันได้อย่างแนบเนียน ผ่าน “การผันทุน” โดยบทความวิชาการฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ปรากฏการณ์การใช้และการผันทุนของคนในสังคมอีสานยุคใหม่ ภายใต้แนวคิดเรื่องทุนของ Pierre Bourdieu ที่ประกอบด้วย ทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนสัญลักษณ์ ในบริบทการเปลี่ยนแปลงของประเทศไทยที่ก้าวเข้าสู่ยุคไทยแลนด์ 4.0 ซึ่งจะนำไปสู่ข้อถกเถียง และข้อเสนอแนะต่อสังคมอีสานในยุคไทยแลนด์ 4.0 ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์การวิจัย

บทความวิชาการเรื่อง ผันเปลี่ยนหมุนเวียน: ทุนในสังคมอีสานยุคไทยแลนด์ 4.0 มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ปรากฏการณ์การใช้และการผันทุนของคนในสังคมอีสานยุคใหม่ ภายใต้แนวคิดเรื่องทุนของ Bourdieu (1984) ที่ประกอบด้วย ทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนสัญลักษณ์ ในบริบทการเปลี่ยนแปลงของประเทศไทยที่ก้าวเข้าสู่ยุคไทยแลนด์ 4.0

ทุนในสังคมอีสานยุคใหม่

บริบทของความเป็นอีสาน

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย หรือที่ในบทความฉบับนี้ใช้คำว่า “อีสาน” ซึ่งเป็นคำที่ถูกทางการใช้ในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อการสร้างสำนึกความเป็นอีสานที่มีความหลากหลาย แทนที่คำว่าลาว (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2558) มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ประกอบด้วย 20 จังหวัด มีกลุ่มชาติพันธุ์มากกว่า 10 กลุ่ม ซึ่งสืบทอดวัฒนธรรมและวิถีชีวิตมาจากอาณาจักรล้านช้างในอดีต มีภาษาเขียนอีสานเป็นของตนเอง แต่ถูกกลืนกลายโดยการสอนภาษาไทยในระดับประถมศึกษาราวปี 2464 ปัจจุบันใช้ภาษาไทยกลางเป็นภาษาราชการ และมีภาษาถิ่นอีสานเป็นภาษาพูด ซึ่งมีสำเนียงแตกต่างกันตามพื้นที่

ส่วนการตั้งถิ่นฐาน ในอดีตมักตั้งถิ่นฐานตามที่ราบลุ่มแม่น้ำ อยู่อาศัยรวมกันเป็นกลุ่ม แต่ในปัจจุบันมีการตั้งบ้านเรือนตามลักษณะที่พบเห็นได้ทั่วไปตามที่ดอน (ที่สูง) ส่วนที่ราบลุ่มมักใช้ทำการเกษตร ทั้งนี้ ยังมีข้อห้ามหลายประการที่คนอีสานเรียกว่า “ชะล่า” โดยมีฮีต 12 คอง 14 เป็นหลักการดำเนินชีวิตในแต่ละช่วงเดือน (ขลิต ชัยครรชิต, 2557) ส่วนความสัมพันธ์ทางสังคม คนอีสานมักอยู่กันเป็นเครือญาติหรือครอบครัวขยาย ทำให้มีเครือข่ายทางสังคมที่ดี สามารถช่วยเหลือและพึ่งพาอาศัยกันได้อย่างสะดวก และยังมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่น่าสนใจ อาทิ การทอผ้า ทอเสื่อ สานไม้ไผ่ หมอลำ ผญา รวมถึงการแพทย์พื้นฐาน ซึ่งคุณลักษณะเหล่านี้ ผู้เขียนจะนำเสนอจำแนกเป็นแต่ละทุนในประเด็นต่อไป

ทุนในสังคมอีสาน

การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับทุนมีพื้นฐานมาจากการศึกษาทางเศรษฐศาสตร์ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจาก Adam Smith ที่ให้ความหมาย ทุน ไว้ว่า ทุน หมายถึง ปัจจัยการผลิต (Factors of Production) หรือ ทรัพยากรที่ใช้ในการผลิตรูปแบบหนึ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น ที่ใช้ร่วมกับปัจจัยการผลิตอื่น ได้แก่ ที่ดิน แรงงาน และผู้ประกอบการ ส่วนทางสังคมวิทยา การวิเคราะห์เรื่องทุนมักวิเคราะห์ตามทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับทุนและทุนนิยม ซึ่งส่วนใหญ่ใช้ทฤษฎีทางด้าน Marxist โดยอธิบายความสำคัญของทุนในระบบทุนนิยมว่า เป็นระบบเศรษฐกิจการเมืองที่ถูกครอบงำด้วยทุน ทั้งนี้ จากทัศนะพื้นฐานแนวคิดการวิเคราะห์เรื่องทุนของ Karl Marx ได้มีนักทฤษฎีวิพากษ์รุ่นหลังขยายแนวคิดทุนออกไปอีกหลายประเภท โดยเฉพาะอย่างยิ่ง Bourdieu (1984) ได้นำเสนอแนวคิดเรื่องทุน ว่า ทุน คือ แรงงานที่ถูกสะสมในรูปแบบที่ถูกทำให้เป็นวัตถุหรือถูกรวมไว้กับปัจเจกชนหรือกลุ่มของปัจเจกชน เพื่อทำให้สามารถจัดสรรพลังทางสังคมในรูปของแรงงานที่เป็นรูปธรรม หรือแรงงานที่อยู่ในตัวบุคคล ทุน จึงเป็นมรดกที่สืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง สามารถเปลี่ยนรูปได้ มีลักษณะที่ทั้งสัมผัสได้และสัมผัสไม่ได้ รวมทั้งเป็นปัจจัยกำหนด ตำแหน่งทางสังคม (Positions) และความเป็นไปได้ของปัจเจกบุคคลในการเข้าไปอยู่สนาม (Field) ต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในพื้นที่ทางสังคม และได้นิยามทุนใหม่ เพราะเชื่อว่าสิ่งใดก็ตามที่จะมีสถานะกลายเป็นทุนก็ต่อเมื่อสิ่งนั้นได้ทำหน้าที่ในฐานะความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางสังคม (Function as a Social Relation of Power) (กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน, 2551)

จากนิยามข้างต้น Bourdieu จึงกำหนดขอบเขตการวิเคราะห์ทุนที่กว้างขวางมากขึ้น โดยแบ่งเป็น 4 รูปแบบ ดังนี้

1) *ทุนเศรษฐกิจ (Economic Capital)* หมายถึง การครอบครองสิ่งใดสิ่งหนึ่งในทางเศรษฐกิจที่ช่วยเพิ่มความสามารถของปัจเจกบุคคล ขณะเดียวกันทุนสิ่งนั้นก็สามารถเปลี่ยนรูปไปเป็น “เงิน” ได้โดยตรงและทันที ซึ่งถือเป็นทุนในเชิงเศรษฐศาสตร์ที่มีส่วนสำคัญในการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบัน อาจอยู่ในรูปของเงิน เครดิต ทรัพยากรที่สามารถผันเป็นเงินได้ทั้งหมด อาทิ ที่ดิน ทรัพย์สิน หรือสวัสดิการ (ชนิดา เสงี่ยมไพศาลสุข, 2550) ทั้งนี้ จากการประมวลงานวิจัยที่ศึกษาเรื่องทุน พบว่า ทุนเศรษฐกิจที่คนอีสานมีอยู่ ได้แก่ รายได้จากการประกอบอาชีพหลัก รายได้จากการประกอบอาชีพเสริม เงินส่งกลับจากแรงงานที่ไปทำงานต่างถิ่น เงินออม ที่ดิน หรือทรัพย์สินอื่นๆ (ณัฐวรรธ อุไรอำไพ, กิรติพร จูตะวิริยะ และ จักรพันธ์ ชัดขุ่มแสง, 2561; Supunya & Ayuwat, 2018) ดังเช่นในงานวิจัยที่ศึกษาความสุขของครัวเรือนแรงงานอีสานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ พบว่า ทุนเศรษฐกิจต้องเป็นทุนที่สามารถเปลี่ยนรูป หรือที่ Bourdieu (1998) คำว่า ผัน ไปเป็นเงินตราได้ (ดุขฎิ อายุวัฒน์, วณิชชา ณรงค์ชัย และ อติเรก เร่งมานะวงษ์, 2562) ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าทุนเศรษฐกิจในสังคมอีสานหมายถึง เงินตรา และ ทรัพย์สินที่สามารถเปลี่ยนเป็นเงินได้ ซึ่งส่งผลต่อการคงอยู่และฐานะทางเศรษฐกิจของคนกลุ่มต่างๆ ในสังคมอีสาน

2) *ทุนสังคม (Social Capital)* หมายถึง เครือข่ายทางสังคม (Social Network) รวมถึงการรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมไว้ จึงทำให้บุคคลแต่ละคนมีทุนสังคมที่แตกต่างกัน ตามความสัมพันธ์ทางสังคมที่ตนเองมีทั้งความสัมพันธ์กับเครือข่าย เพื่อช่วยเหลือกัน หรือแม้แต่ความสัมพันธ์กับคนในชุมชนเมื่อผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนการช่วยเหลือในระดับชุมชน ซึ่งเป็นทรัพยากรที่เกิดจากโครงสร้างทางสังคม ทำให้ปัจเจกและกลุ่มเพิ่มทุนสิ่งที่ดีๆ สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์เชิงสถาบันที่คงทนของกลุ่มคนที่รู้จักกัน (Bourdieu & Wacquant, 1992) ทั้งนี้มนุษย์ใช้ทุนสังคมผ่านรูปแบบของเครือข่ายทางสังคมเพื่อลดความเสี่ยงในการดำเนินกิจกรรมในสังคม หรืออาจใช้เพื่อเพิ่มความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรบางอย่างที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพของตนเอง โดยจากการประมวลงานวิจัยที่ศึกษาเรื่องทุน พบว่า ทุนสังคมที่คนอีสานมีอยู่ ได้แก่ การที่สมาชิกในครัวเรือน ชุมชน หรือสังคมเป็นสมาชิกกลุ่มองค์กร หรือมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ความสัมพันธ์อันดีในครอบครัว และชุมชน รวมถึงการมีเครือข่ายทางสังคมที่ดี และขอความช่วยเหลือกับสมาชิกในชุมชนได้ (Meekaew &

Ayuwat, 2020; เยาวลักษณ์ แสงจันทร์ และ ชัยณรงค์ ศรีมันตะ, 2560) ดังเช่นในงานวิจัยที่ศึกษา Neolocalism and Renascent Social Capital in Northeast Thailand พบว่าเมื่อชุมชนมีทุนสังคมที่เข้มแข็ง มีความสามัคคี และมีที่ยึดเหนี่ยวร่วมกัน ย่อมเป็นเครื่องมือสำคัญในการต่อรองกับสถานการณ์ท้องถิ่นวิวัฒน์ และยังทำให้เอื้ออำนวยความสะดวกต่อการดำเนินชีวิตในปัจจุบันอีกด้วย (Parnwell, 2017) ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าทุนสังคมของคนอีสาน คือ เครือข่ายทางสังคมและความสัมพันธ์ทางสังคม โดยจำแนกได้ 3 รูปแบบใหญ่ๆ ได้แก่ ความสัมพันธ์ในครอบครัวและเครือญาติ ความสัมพันธ์กับคนในชุมชน และความสัมพันธ์กับคนนอกชุมชน โดยความสัมพันธ์เหล่านี้นำไปสู่การสร้างเครือข่ายทางสังคมของคนอีสานทุกกลุ่ม เพื่อให้คนอีสานสามารถใช้ทุนที่มีอยู่และผันไปใช้ทุนรูปแบบอื่นๆ ได้ง่ายและมั่นคงมากยิ่งขึ้น

3) *ทุนวัฒนธรรม (Cultural Capital)* หมายถึง ทักษะ ความสามารถ ความรอบรู้ที่บุคลิกภาพ โดยสิ่งเหล่านั้นสามารถสืบทอดกันได้ผ่านการเรียนรู้และระบบการศึกษาเพื่อสืบทอด โครงสร้างทางสังคม เพราะระบบการศึกษามีความเกี่ยวข้องกับทุนวัฒนธรรม เพราะเด็กที่เติบโตมาจากชนชั้นใด ก็จะต้องผ่านการขัดเกลาจากชนชั้นนั้น และผลการขัดเกลาย่อมทำให้ประกอบอาชีพที่สัมพันธ์กับชนชั้นด้วย ทั้งนี้ ทุนวัฒนธรรม ถือเป็นรากเหง้าสำคัญของความเป็นอีสาน ได้แก่ ภูมิปัญญา ประเพณี ฮีตสิบสองคองสิบสี่ ความเชื่อ และศิลปวัฒนธรรมต่างๆ รวมถึงอาหารพื้นถิ่นที่แสดงถึงการเปลี่ยนผ่านของวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน (รัตนา จันทร์เทาว์ และ เชิดชัย อุดมพันธ์, 2560) ทั้งนี้ มีงานศึกษาเรื่อง “ทุน” กับการสร้างเครือข่ายทางสังคมของคนไทยเชื้อสายเวียดนาม ภายใต้การเปลี่ยนผ่านนโยบายในพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว จังหวัดนครพนม ที่พบว่าคนไทยเชื้อสายเวียดนาม ซึ่งปัจจุบันเป็นคนอีสานแล้ว มีทุนวัฒนธรรมที่สำคัญหลายประการ อาทิ ความเป็นชาติพันธุ์ คุณลักษณะภายใน (ความรักพวกพ้อง ประหยัดมัธยัสถ์ ความขยัน) ทักษะอาชีพและการทำงาน ระดับการศึกษา โดยงานศึกษาของประภาพร สุปัญญา (2563) ที่พบว่า คนชนเมืองมักมีทุนวัฒนธรรมในสองรูปแบบ คือ ทุนวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบของสมรรถนะด้านวัฒนธรรมของปัจเจกบุคคล คือ ทักษะอาชีพทั้งในและนอกภาคเกษตร รวมถึงทักษะการใช้เทคโนโลยีทางการเกษตร และทุนวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบของสถาบัน ได้แก่ ระดับการศึกษา ซึ่งทุนดังกล่าว มักถูกนำไปใช้เพื่อดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างราบรื่น ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ทุนวัฒนธรรม คือ ทักษะ ความรู้ความสามารถ รวมถึงประเพณีที่สืบทอดกัน

มาอย่างยาวนานของคนอีสาน ที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ และการดิ้นรนของคนอีสานในแต่ละยุคสมัย โดยในปัจจุบันทุนวัฒนธรรมที่คนอีสานใช้ส่วนใหญ่คือ ทักษะ และความรู้ความสามารถ เพื่อใช้ในการประกอบอาชีพ สร้างรายได้ ซึ่งถือเป็นการผันทุนไปสู่ทุนเศรษฐกิจอีกรูปแบบหนึ่งที่คนอีสานดิ้นรนในยุคปัจจุบัน

4) *ทุนสัญลักษณ์ (Symbolic Capital)* หมายถึง ทรัพยากรที่ได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่นๆ ทั้งที่มาจากสถานภาพ ชื่อเสียง ซึ่งทำให้เจ้าของทุนเกิดความได้เปรียบ และเกิดเป็นผลประโยชน์ต่างๆ สังคมที่มีการแบ่งงานกันทำสูงมาก ความมีชื่อเสียงก็จะแยกย่อยไปตามสาขา แวดวง ตลอดจนวงการต่าง ๆ การมีรางวัลต่างๆ ในแต่ละสาขาทำให้สังคมรู้จักมากขึ้น (Bourdieu, 1984; กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน, 2551) โดยมีเงื่อนไข 2 ประการ คือ การได้รับการยอมรับจากกลุ่มในการเป็นตัวแทน และประสิทธิภาพเชิงสัญลักษณ์ หรือพลังอำนาจขึ้นอยู่กับการยอมรับจากบุคคลอื่น ซึ่งหากคงระยะเวลาาน ก็อาจได้รับการยอมรับในระดับสถาบัน (Bourdieu, 1986) โดยในงานวิจัยศึกษาของวณิชชา ณรงค์ชัย (2559) เรื่อง การเลื่อนชั้นทางสังคมของครัวเรือนชนบท ภายหลังการถ่ายโอนทุนระหว่างรุ่นวัยพบว่า ทุนสัญลักษณ์ของคนอีสาน ได้แก่ ชื่อเสียงของสายตระกูล และสถานภาพทางสังคม และยังรวมถึงการได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่นในสังคมอีกด้วย (Jutaviriya et al, 2020) ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ทุนสัญลักษณ์ของคนอีสาน คือ ชื่อเสียง บทบาทหน้าที่ในสังคม สถานภาพทางสังคมในชุมชน การใช้ทุนสัญลักษณ์ของคนอีสานค่อนข้างพบได้ทั่วไปในชุมชน โดยเฉพาะการแบ่งบทบาทหน้าที่ในสังคม เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำกลุ่มต่าง ๆ คนกลุ่มนี้มักได้รับการยอมรับมากกว่าคนอีสานกลุ่มอื่นๆ ที่ไม่มีบทบาทหน้าที่ในชุมชน ทั้งนี้คนอีสานที่มีสถานภาพมากกว่าคนอื่นในชุมชน จะสามารถผันทุนเป็นทุนรูปแบบอื่นๆ ได้ดีกว่าคนอีสานกลุ่มอื่นที่ไม่มีบทบาทในสังคมค่อนข้างมาก

จะเห็นได้ว่า ทุนของคนอีสานมีทั้งทุนดั้งเดิมที่มีอยู่ทั่วไป และทุนที่เกิดจากการสะสม ซึ่งเป็นผลมาจากการพัฒนาเชิงพื้นที่ตามกระแสโลกาภิวัตน์และทุนนิยม จากสังคมเกษตรกรรมเพื่อยังชีพ สู่สังคมเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ในยุคทุนนิยม สะท้อนให้เห็นว่า ปัจจุบันคนอีสานมีทุนที่หลากหลาย ทั้งทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนสัญลักษณ์ ซึ่งทุนแต่ละชนิดจะถูกนำไปสู่การใช้และการผันทุนเพื่อการดำรงชีพ โดยอธิบายไว้ในหัวข้อต่อไป

การผันทุนของคนอีสาน

การผันทุนของคนอีสาน หมายถึง การที่คนอีสานนำทุนที่มีอยู่มาใช้ประโยชน์เพื่อสร้างทางเลือกในการดำเนินชีวิต และสามารถเปลี่ยนไปสู่ทุนชนิดอื่นๆได้ ซึ่งเป็นนิยามที่สอดคล้องกับ Bourdieu (1998) ประกอบด้วย 4 ประเด็น ได้แก่ การผันทุนเศรษฐกิจ การผันทุนสังคม การผันทุนวัฒนธรรม และการผันทุนสัญลักษณ์ มีรายละเอียดดังนี้

1) การผันทุนเศรษฐกิจ จากการประมวลงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องทุนและการผันทุนของ Bourdieu พบว่า คนอีสานมีการครอบครองทุนเศรษฐกิจที่แตกต่างกันตามฐานะทางเศรษฐกิจตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยในที่นี้ขอยกตัวอย่างให้เห็นอย่างชัดเจน ได้แก่ ที่ดิน รายได้และเงินออม ดังนี้

1.1) การผันทุนเศรษฐกิจ: “ที่ดิน” งานศึกษาที่ผ่านมาแสดงองค์ความรู้ไว้อย่างน่าสนใจว่า ที่ดิน ถือเป็นทุนเศรษฐกิจที่มีความสำคัญอย่างมากต่อคนอีสาน ทั้งที่ดินอยู่อาศัยและที่ดินทำกินที่ใช้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมหรืออาชีพอื่นๆ โดยที่ดิน สามารถถูกขายหรือนำไปจำนอง เพื่อเปลี่ยนเป็นเงิน (ประภาพร สุปัญญา, 2563) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสถานการณ์ปัจจุบันที่ให้ความสำคัญกับกระแสทุนนิยมหรือการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของอุตสาหกรรมการผลิตตามนโยบายไทยแลนด์ 4.0 ทำให้มีบางครัวเรือนล้มเหลวในการประกอบอาชีพหรือมีหนี้สิน จึงจำเป็นต้องขายที่ดินทำกินเพื่อใช้หนี้และเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่นแทน อาทิ รับจ้างทั่วไป รับจ้างทำงานเกษตร เป็นลูกจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม (วนิชชา ณรงค์ชัย, 2559) หรือแม้แต่การนำที่ดินไปจำนองเพื่อเปลี่ยนเป็นต้นทุนสำหรับย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ (Auraiumpai, Ayuwat & Jampaklay, 2021) เพื่อส่งเงินกลับมาสร้างหรือยกฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนให้มีความมั่นคงขึ้น รวมไปถึงการจำนองที่ดิน เพื่อเก็บไว้เป็นทุนการศึกษาให้บุตรหลาน สำหรับศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้น แม้จะเป็นการลงทุนโดยไม่ได้ผลตอบแทนทันที แต่คนอีสานก็ให้ความสำคัญกับการศึกษาของบุตรหลานเป็นอย่างมาก (ปิยพงษ์ บุญกว้าง, 2556)

นอกจากนี้ ยังมีครัวเรือนอีสานบางส่วนที่ผันทุนที่ดิน ไปสู่ทุนสังคม ด้วยการให้เครือญาติทำการเกษตร แต่ไม่เก็บเงินค่าเช่าที่ดินมีเพียงการแบ่งผลผลิตซึ่งกันและกันตามที่ตกลงกันไว้ เพื่อรักษาความสัมพันธ์หรือรักษาเครือข่ายตนเองเอาไว้ อีกทั้ง ทุนเศรษฐกิจประเภทที่ดินยังสามารถผันมาสู่ทุนวัฒนธรรมได้ ผ่านการใช้ที่ดินประกอบอาชีพเกษตรกรรม

ซึ่งเป็นการธำรงรักษาไว้ซึ่งภูมิปัญญา และทักษะในการทำการเกษตร รวมทั้งเป็นการสืบทอดอาชีพเกษตรกรให้คนรุ่นหลังได้ดำเนินการต่อในอนาคต (ประภาพร สุปัญญา, 2563)

1.2) การผันทุนเศรษฐกิจ: “รายได้และเงินออม” โดยรายได้และเงินออมถือเป็นทุนเศรษฐกิจที่มีความเป็นรูปธรรมที่สุด ถ่ายโอนได้ง่าย เปลี่ยนมือได้ง่าย และเปลี่ยนรูปได้ง่าย อาทิ การนำรายได้ไปลงทุนทำธุรกิจ เพื่อให้ทุนเศรษฐกิจงอกเงย หรือซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไร รวมถึงการซื้อบ้านจัดสรรและคอนโดมิเนียมเก็บไว้ เพื่อให้ลูกหลาน หรือปล่อยเช่า (ประภาพร สุปัญญา, 2563) การใช้จ่ายเงินอย่างคล่องตัวนี้ เป็นผลมาจากการพัฒนาพื้นที่ไปสู่ความทันสมัย ที่ให้คนอีสานมีโอกาสเข้าถึงทุนได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ทุนรายได้และเงินอมนี้ยังสามารถผันไปสู่ทุนวัฒนธรรมได้ ด้วยการส่งเสริมการศึกษาให้บุตรหลาน หรือนำไปลงทุนให้ตนเองมีทักษะอาชีพ (ทิพย์สุดา ปริดาพันธุ์, 2560) และยังผันไปสู่ทุนสังคม ผ่านการที่คนอีสานให้เครือข่ายยืมเงินเมื่อเดือดร้อน หรือการลงทุนร่วมกันในกลุ่มเครือข่าย เพื่อรักษาความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกัน รวมไปถึงการช่วยเหลือคนในชุมชนเมื่อได้รับความเดือดร้อนผ่านการนำรายได้มาให้เพื่อนบ้านยืม และการช่วยเหลืองานบุญต่างๆ ของเพื่อนบ้าน เพื่อรักษาความสัมพันธ์ที่ดีด้วยหวังว่าจะได้รับความช่วยเหลือกลับคืนเมื่อจำเป็น (ดุขุฎี อายุวัฒน์ และคณะ, 2562)

ทั้งนี้ งานศึกษาเรื่อง ลีลาชีวิตของคนชานเมืองในช่วงชั้นทางสังคม ยังพบว่ารายได้และเงินออมสามารถผันไปสู่ทุนสัญลักษณ์ได้ ผ่านการใช้เงินช่วยเหลืองานบุญต่างๆ ของเพื่อนบ้าน การให้เงินเพื่อนบ้านที่มาช่วยงาน ซึ่งเป็นการสร้างความไว้วางใจและความเคารพยกย่องจากคนในชุมชน เพื่อนำไปสู่ตำแหน่งทางสังคมในชุมชนและการได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน อีกทั้งยังใช้รายได้ที่มีชื่อของขวัญให้กับหัวหน้างาน เพื่ออำนวยความสะดวกในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตำแหน่งในที่ทำงานอีกด้วย (ประภาพร สุปัญญา, 2563)

2) การผันทุนสังคม จากการประมวลงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องทุนและการผันทุนของ Bourdieu พบว่า ท่ามกลางการพัฒนาสังคมอีสานไปสู่ความทันสมัย คนอีสานมีทุนสังคมที่น่าสนใจ ได้แก่ การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม และความสัมพันธ์กับเครือข่าย ดังนี้

2.1) การผันทุนสังคม: “การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม” ถือเป็นกระบวนการสะสมทุนสังคมให้แก่ครัวเรือน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการกลุ่มองค์กร อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ข้าราชการ ซึ่งเป็นเครือข่ายที่ทำหน้าที่แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเพื่อประโยชน์ต่อ

การสะสมทุนอื่นๆ ให้กับสมาชิกในกลุ่มและครัวเรือนในสังคมอีสาน (วณิชชา ณรงค์ชัย, 2559) โดยทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการเชื่อมโยงทรัพยากร ทุนเศรษฐกิจ ตลอดจนทุนวัฒนธรรมกลับเข้ามาสู่ชุมชนได้ เช่น สมาชิกเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานสามารถนำความรู้เรื่องเกษตรผสมผสานมาเผยแพร่จนครัวเรือนอื่นๆ เปลี่ยนแปลงการผลิต อีกทั้งยังสามารถขอสนับสนุนทุนเศรษฐกิจกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนให้ครัวเรือนและชุมชนได้เกิดการพัฒนาดำเนินการได้ อีกทางหนึ่ง เช่นเดียวกับผู้อำนวยการโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ที่สามารถก่อตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ เพื่อดูแลสุขภาพและเป็นแหล่งเรียนรูของผู้สูงอายุในชุมชนได้อีกด้วย (Auraimapai, Ayuwat & Jampaklay, 2021)

2.2) การผันทุนสังคม: “ความสัมพันธ์กับเครือข่าย” คนอีสานได้ผันทุนความสัมพันธ์กับเครือข่ายไปสู่ทุนเศรษฐกิจประเภทเงินตรา จากการขอความช่วยเหลือทางการเงินจากเครือข่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ได้มีกิมเงินเครือข่ายที่สนับสนุน มาใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน หรือยืมเงินเครือข่ายเพื่อมาซื้อสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ซึ่งเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์อันดียอมให้ยืมได้ง่าย ซึ่งตนเองก็ต้องให้ เนื่องจากมีความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกัน และยังต้องการรักษาความสัมพันธ์ไว้สำหรับการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในอนาคต นอกจากนี้ยังถูกผันสู่ทุนวัฒนธรรม โดยเฉพาะในกลุ่มคนอีสานที่พยายามฝากลูกหลานเข้าเรียน หรือเข้าทำงาน มักใช้ความสัมพันธ์กับเครือข่ายนี้ ฝากลูกหลานให้ได้รับการศึกษาที่ดีในโรงเรียนที่มีชื่อเสียง หรือการได้เข้าทำงานข้าราชการหรือบริษัทขนาดใหญ่ (Supunya & Ayuwat, 2019) โดยผู้ที่ถูกขอให้ช่วยเหลือมักเป็นผู้นำในชุมชน หรือผู้มีอาชีพมั่นคงที่สามารถเป็นที่พึ่งของเครือข่ายได้ และมีเครือข่ายกับผู้มีอิทธิพลนอกชุมชนที่สามารถช่วยเหลือได้ด้วย ซึ่งสถานการณ์ดังกล่าวสามารถพบเห็นได้อย่างแพร่หลายในหลายชุมชนของสังคมอีสาน เนื่องจากคนอีสานบางส่วนพยายามดิ้นรนเพื่อให้ได้งานที่มั่นคงเพื่อสะสมทุนสัญลักษณ์ไว้ใช้ต่อไป

3) การผันทุนวัฒนธรรม จากการประมวลงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องทุนและการผันทุนของ Bourdieu พบว่า ทุนวัฒนธรรมที่สำคัญของคนอีสาน สามารถจำแนกได้เป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ ระดับการศึกษา และทักษะอาชีพและภูมิปัญญา โดยมีรายละเอียดของการผันทุนแต่ละชนิดดังนี้

3.1) การผันทุนวัฒนธรรม: “ระดับการศึกษา” คนอีสานมักใช้ทุนระดับการศึกษาผันไปสู่ทุนวัฒนธรรมประเภทการใช้ชีวิตและการทำงาน ผ่านการนำระดับศึกษาของตนเอง

ไปใช้สมัครงาน และได้เข้าทำงานที่มั่นคง นอกจากนี้ยังผันไปสู่ทุนเศรษฐกิจผ่านการใช้ความรู้ความสามารถที่ได้จากการศึกษาในสถาบันการศึกษามาใช้สมัครงานเพื่อให้ได้ทำงานที่มั่นคงและสร้างรายได้ซึ่งเป็นทุนเศรษฐกิจให้กับตนเองและครอบครัวได้ (วณิชชา ฌรงค์ชัย, 2559; ประภาพร สุปัญญา, 2563) แสดงให้เห็นว่า ทุนระดับการศึกษาอาจไม่สามารถนำไปสู่ทุนเศรษฐกิจได้โดยตรง แต่ต้องผ่านทุนวัฒนธรรมประเภทอาชีพก่อน จึงได้มาซึ่งทุนเศรษฐกิจ ทั้งนี้ ยังสามารถผันทุนระดับการศึกษาไปสู่ทุนสังคมได้ ผ่านการสร้างเครือข่ายในระดับโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยของลูกหลาน และเครือข่ายของผู้ปกครองที่มีการรักษาความสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง ผ่านการเข้าร่วมการประชุม และพบปะพูดคุยกับเพื่อนผู้ปกครองด้วยกัน จนทำให้สนิทสนมกันและนำมาสู่การช่วยเหลือกัน (ประภาพร สุปัญญา, 2563)

อีกทั้ง ทุนระดับการศึกษายังสามารถผันไปสู่ทุนสัญลักษณ์ ผ่านการสนับสนุนให้ลูกหลานได้ประกอบอาชีพที่มีเกียรติในสังคม โดยเฉพาะข้าราชการ ซึ่งทำให้เครือข่ายและคนในชุมชนยอมรับในความรู้ ความสามารถของลูกหลาน และความสามารถในการส่งลูกหลานให้เรียนในระดับที่สูงและทำงานที่มั่นคงได้ของผู้ปกครอง แสดงให้เห็นว่า ทุนระดับการศึกษานี้ ถือเป็นทุนที่สำคัญอย่างมากในการดำรงชีวิตในสังคม เพราะสามารถผันไปสู่ทุนทุกชนิดได้แก่ ทุนวัฒนธรรมด้วยกัน ทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม และทุนสัญลักษณ์ ดังนั้น ผู้กำหนดนโยบายหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรให้ความสำคัญกับทุนระดับการศึกษา การเข้าถึงการศึกษา และโอกาสในการเรียนรู้ของคนอีสาน เพื่อให้สามารถใช้ชีวิตได้อย่างมีคุณภาพในยุคไทยแลนด์ 4.0 ต่อไป

3.2) การผันทุนวัฒนธรรม: “ทักษะอาชีพและภูมิปัญญา” คนอีสานได้ใช้ทุนทักษะอาชีพไปสู่ทุนเศรษฐกิจเป็นสำคัญ เพราะการประกอบอาชีพย่อมนำมาสู่รายได้ เพื่อนำมาใช้จ่ายและเก็บออมเงินคร่าวเรือน ทั้งรายได้หลัก และรายได้เสริมจากการใช้ทักษะอาชีพนอกภาคเกษตร เช่น การซ่อมแซมเสื้อผ้า ทอผ้า ทอเสื่อ ถักหมวก สานตะกร้า และซ่อมแซมบ้านเรือน เป็นต้น (วณิชชา ฌรงค์ชัย, 2559) ทั้งนี้ ทุนวัฒนธรรมประเภททักษะอาชีพนี้ ยังผันมาสู่ทุนสังคมได้ด้วย ผ่านการมีเครือข่ายเพื่อนร่วมงานจากการประกอบอาชีพ รวมทั้งการเกิดเครือข่ายธุรกิจจากคนอาชีพเดียวกัน หรือให้เพื่อนร่วมงานเป็นลูกค้าในการซื้อของออนไลน์ ซึ่งเป็นทั้งการเพิ่มทุนสังคมและทุนเศรษฐกิจไปพร้อมกัน นอกจากนี้ ยังผันทุนวัฒนธรรมประเภทนี้ ไปสู่ทุนสัญลักษณ์เพื่อให้ตนเองได้รับการยอมรับมากขึ้น จากการประกอบอาชีพที่มั่นคง ทำให้คนงานเมืองกลุ่มดังกล่าวได้รับความนิยมนอกจากคนในชุมชนมากขึ้น

ซึ่งเป็นผลมาจากการที่ความเป็นเมืองเริ่มขยายอิทธิพลสู่พื้นที่ชนบท (Thongyou, Sosamphanh, Chamaratana, & Phongsiri, 2014)

4) การผันทุนสัญลักษณ์ จากการประมวลงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องทุนและการผันทุนของ Bourdieu พบว่า ทุนสัญลักษณ์ที่สำคัญของคนอีสาน คือ ตำแหน่งทางสังคม ซึ่งมีรายละเอียดของการผันทุนดังนี้

4.1) การผันทุนสัญลักษณ์: “ตำแหน่งทางสังคม” คนอีสานที่มีทุนสัญลักษณ์มักผันทุนสัญลักษณ์ประเภทตำแหน่งทางสังคมไปสู่ทุนเศรษฐกิจประเภทรายได้มากขึ้น เนื่องจากตำแหน่งทางสังคมที่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน มีเงินเดือนประจำที่ได้รับจากองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น รวมไปถึงปราชญ์ชุมชน หรือผู้ทำพิธีทางศาสนาในชุมชนที่มักมีรายได้จากการบรรยายหรือประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งเป็นการสะสมทุนเศรษฐกิจจากการใช้ทุนสัญลักษณ์ อีกทั้งยังผันไปสู่ทุนวัฒนธรรมได้ จากการที่มีตำแหน่งทางสังคมในชุมชน ถือเป็นแรงผลักดันสำคัญในการศึกษาต่อระดับที่สูงมากขึ้น เพื่อต้องการให้คนในชุมชนภูมิใจที่มีผู้นำมีการศึกษาสูง และสร้างค่านิยมเชื่อถือในการติดต่อกับหน่วยงานราชการได้ดีขึ้น นอกจากนี้ ยังผันไปสู่ทุนสังคมได้จากการมีเครือข่ายคนรู้จักมากขึ้น ทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน และสามารถขอความช่วยเหลือจากเครือข่ายที่ตนเองมีอยู่ได้ รวมถึงผู้ที่มีตำแหน่งทางสังคมในชุมชนบางส่วนมักเอื้อประโยชน์ให้เครือข่ายของตนเข้ามาทำงานเป็นกรรมการชุมชน หรือใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวให้การได้มาซึ่งผลประโยชน์จากพวกพ้องของตนเอง (ณัฐพล มีแก้ว, 2562; Narongchai, Ayuwat, & Chinnasri, 2016; ประภาพร สุปัญญา, 2563)

ทุนและความอยู่รอดของคนอีสานในยุคไทยแลนด์ 4.0

นโยบายไทยแลนด์ 4.0 คือ รูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยซึ่งมีเป้าประสงค์สำคัญ เพื่อขับเคลื่อนประเทศไปสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน โดยปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจไปสู่เศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม (Value-based Economy) เน้นอุตสาหกรรมภาคบริการมากขึ้น ส่งเสริมให้ประชากรมีรายได้สูง กล่าวคือ ประเทศไทยต้องมีการสร้างนวัตกรรมทางเศรษฐกิจของตนเอง พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพ เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ

ในภาคอีสาน มีประเด็นท้าทายหลัก คือ การมีคนจนมากที่สุด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่ทำการเกษตรขั้นต้น มูลค่าเพิ่มต่ำ กำไรต่ำ จึงไม่สามารถหลุดพ้นจากความยากจนได้ ขณะเดียวกันสถานประกอบการขนาดเล็กก็มีอัตราการขยายตัวช้า ส่วนการค้าขายแดนก็มีสถิติมูลค่าสินค้าลดลง ทรัพยากรการท่องเที่ยวขาดการพัฒนาอย่างเป็นระบบ (กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, 2561) ดังนั้น คนอีสาน จึงจำเป็นต้องอยู่รอดท่ามกลางสถานการณ์ความเสี่ยงทางสังคมข้างต้น ผ่านการผันทุนที่มีอยู่ในตนเองและมีอยู่ในพื้นที่มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อให้สอดคล้องกับเป้าหมาย 3 ประการของไทยแลนด์ 4.0 ได้แก่ 1) ลดความเหลื่อมล้ำ 2) เพิ่มขีดความสามารถทางการแข่งขัน และ 3) พัฒนาคนเพื่อความคล่องตัวในการประสานงาน (สุวิทย์ เมษินทรีย์, 2561) โดยผู้เขียนสามารถวิเคราะห์ได้ดังนี้

1) ลดความเหลื่อมล้ำ สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำทางสังคมในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมอีสานมีมาอย่างยาวนาน และฝังรากลึกลงไปในชนบท ทั้งนี้ จากงานวิจัยของนักวิชาการหลายท่าน ทั้งในและต่างประเทศ ล้วนมีเป้าหมายเพื่อลดความเหลื่อมล้ำลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในภาคอีสานที่พบว่า คนอีสานที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่างกันย่อมส่งผลให้มีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกัน และในสังคมอีสานมีทั้งกลุ่มคนรวยมาก จนถึงยากจนมาก ทั้งนี้ งานศึกษาเรื่องวิถีชีวิตทางสังคมของคนชานเมือง ได้จำแนกช่วงชั้นทางสังคมของคนอีสานไว้ 4 ช่วงชั้น ได้แก่ คนรวย คนปานกลาง คนพอมือพอกิน และคนไม่พอกิน (ประภาพร สุปัญญา, 2563) ทั้งนี้ กลุ่มที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดี ย่อมมีข้อจำกัดในการเข้าถึงทุน เนื่องจากเป็นผู้มีรายได้น้อย มีการศึกษาไม่มาก ซึ่งประเด็นเรื่องการศึกษานี้ ถือเป็นข้อจำกัดสำคัญเกี่ยวกับโอกาสในการทำงาน (ชูชาติ เตชะโพธิวรคุณ, 2561) ดังนั้น ผู้เขียนจึงมีมุมมองต่อไปว่า หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรเข้ามาสร้างความตระหนักให้คนเห็นความสำคัญของการศึกษามากขึ้น เพื่อให้ครัวเรือนสนับสนุนให้ลูกหลานได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น ซึ่งจะนำมาสู่การมีอาชีพและมีรายได้ที่มั่นคง ซึ่งจะสามารถยกระดับฐานะของครอบครัว และนำมาสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้น รวมทั้งการส่งเสริมอาชีพกับผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดี ให้มีโอกาสทำงาน เพื่อให้สามารถใช้ชีวิตได้ตามที่ต้องการได้อย่างเหมาะสมต่อไป ซึ่งเป็นแนวทางสำคัญในการลดความเหลื่อมล้ำของคนในสังคม

2) เพิ่มขีดความสามารถทางการแข่งขัน จากสถานการณ์ของสังคมอีสานในปัจจุบันที่มีอัตราการเจริญเติบโตช้าลง ส่งผลให้ภาครัฐต้องการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน

ให้กับสถานประกอบการ อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมีมุมมองว่า การเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน ควรเริ่มจากการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพ และมีประสิทธิภาพก่อน ซึ่งอาจดำเนินการได้ผ่านการส่งเสริมทักษะอาชีพที่จำเป็นต่อการทำงานให้กับผู้ที่กำลังจะสำเร็จการศึกษาเพื่อเป็น “อาวุธ” ในการทำงานได้อย่างเฉียบคม รวมทั้งส่งเสริมศักยภาพของสถานประกอบการให้สามารถต่อสู้กับธุรกิจขนาดใหญ่ได้ โดยการผันทุนวัฒนธรรม ในด้านทักษะอาชีพ ไปสู่ทุนเศรษฐกิจ และทุนสัญลักษณ์ เพื่อให้ได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายยิ่งขึ้น ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงควรส่งเสริมทุนวัฒนธรรมให้กับผู้ที่กำลังจะสำเร็จการศึกษา ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาสังคม รวมทั้งผู้ประกอบการรายย่อยให้มีความสามารถหาโอกาส และช่องทางดำเนินธุรกิจได้อย่างยั่งยืนได้ นอกจากนี้ ทุนวัฒนธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การปรับตัว โดยเฉพาะการปรับตัวเพื่อเพิ่มขีดความสามารถทางการแข่งขัน ในปัจจุบันที่กำลังเข้าสู่สังคมไร้เงินสด กลับพบว่า ในสังคมชนบทอีสานยังมีความเข้าใจเรื่องนี้ อย่างจำกัด จึงต้องขยายองค์ความรู้ในเรื่องดังกล่าวต่อไป ขณะเดียวกัน ควรให้ความสำคัญกับทุนสังคม โดยเฉพาะเครือข่ายคนรู้จัก ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพื่อให้เกิดการขยายกลุ่มเป้าหมาย และช่วยเหลือกันในอนาคตได้อย่างสะดวกยิ่งขึ้น

3) พัฒนาคนเพื่อความคล่องตัวในการประสานงาน การพัฒนาคนเพื่อความคล่องตัวในการประสานงาน คือการพัฒนาทุนวัฒนธรรม ควบคู่ไปกับทุนสังคม โดยทุนวัฒนธรรมที่ควรพัฒนาก็ยังคงเป็นการศึกษา และทักษะอาชีพ หรือนักคิดบางท่านใช้คำว่า “ทุนมนุษย์” ซึ่งเป็นทักษะและความสามารถที่อยู่ในตัวบุคคลหรือกำลังแรงงาน ส่วนหนึ่งได้มาจากการศึกษา และการฝึกอบรม และอีกส่วนหนึ่งได้มาจากประสบการณ์ที่มนุษย์ใช้เพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตสินค้าและบริการ (United Nations, 2015) แนวคิดเรื่องทุนมนุษย์ถูกนำมาใช้อธิบายถึงผลประโยชน์เกี่ยวกับด้านการศึกษา และการอพยพแรงงานเพื่อเพิ่มผลิตภาพที่นำมาสู่ความมั่งคั่งของชาติ กล่าวคือ “ทุนมนุษย์” อ้างถึงเรื่องกว้างๆ เกี่ยวกับความรู้และทักษะของปัจเจกที่นำมาใช้ในการผลิตสินค้าและบริการ สามารถสะสมทุนมนุษย์ที่เป็นของตนเองเพิ่มขึ้นได้ ผ่านการศึกษา การฝึกอบรม การหางานทำ และการอพยพแรงงาน การเพิ่มขึ้นของทุนมนุษย์ยังสามารถคาดการณ์ได้ว่าจะทำให้ผลิตภาพเพิ่มขึ้น และนำมาซึ่งรายได้ที่เพิ่มขึ้นด้วย (DFID, 2009) ดังนั้น ทุนมนุษย์ หรือที่ในบทความนี้เรียกว่า เป็นส่วนหนึ่งของทุนวัฒนธรรม ล้วนเป็นทุนที่มีความจำเป็นต้องพัฒนาให้กับทรัพยากรมนุษย์ของสังคมอีสาน ขณะเดียวกันก็ต้อง

ส่งเสริมการเข้าถึงหรือการใช้ทุนสังคมด้วย เพื่อให้คนรู้จักเครือข่ายอื่นๆ ซึ่งจะทำให้เกิดความคล่องตัวในการประสานงานกับภาคส่วนอื่นๆ ได้อย่างดียิ่งขึ้นต่อไป

จากการวิเคราะห์ 3 ประเด็นข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า ถึงแม้ยุคสมัยจะเปลี่ยนไปและเทคโนโลยีก้าวหน้าสักเพียงใด สังคมอีสาน ก็ยังคงมีคนจนปะปนอยู่และพบเห็นได้โดยทั่วไป โดยประเทศไทยพยายามอย่างมากในการลดความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย โดยเฉพาะสังคมอีสานมาอย่างยาวนาน แต่ผลกลับพบว่าสังคมอีสานไม่ได้ถูกลดความเหลื่อมล้ำลงแต่อย่างใด คนรวย ยังคงรวย และคนจนยังคงจน เหมือนดังเช่นที่ผ่านมา จึงทำให้คนอีสานกลุ่มที่เป็นคนจน ต้องต่อสู้ดิ้นรนมากกว่ากลุ่มอื่นๆ โดยเฉพาะในยุคไทยแลนด์ 4.0 ที่มีการแข่งขันมากกว่าที่เคย ทั้งนี้ผลสืบเนื่องมาจากการต่อสู้ดิ้นรนของคนจนในอีสานในช่วงที่ผ่านมา จำต้องเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของตนเองให้สูงขึ้น อย่างไรก็ตามคนจนเหล่านี้ส่วนใหญ่มักเป็นแรงงานไร้ฝีมือที่ขาดทักษะในการประกอบอาชีพ จึงทำให้มีโอกาสในการเข้าถึงแหล่งงานและรายได้ที่น้อยกว่าคนอีสานกลุ่มอื่น ดังนั้นคนอีสานกลุ่มนี้จึงมักใช้ทุนทางสังคมในการสร้างเครือข่าย และความสัมพันธ์กับคนหมู่มาก เพื่อนำมาสู่การผันทุนไปสู่การได้อาชีพและรายได้จากการจ้างงานของเครือข่ายทางสังคมที่ตนสร้างไว้ ขณะที่คนอีสานบางกลุ่มเลือกผันทุนโดยการพัฒนาทักษะของตนเองให้สูงขึ้น เพื่อนำไปสู่การสร้างอาชีพและรายได้ที่มากขึ้น และยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจครอบครัวของตน เพื่อนำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ยังมากยิ่งขึ้น

บทสรุป: การผันทุนกับอนาคตของคนอีสานในยุคไทยแลนด์ 4.0

จากการพัฒนาสังคมอีสานสู่ความสมัยใหม่ ส่งผลให้คนอีสานสามารถผันทุนทั้ง 4 ชนิด ได้อย่างเป็นพลวัต ทั้งทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนสัญลักษณ์ (Bourdieu, 1984) คนอีสานจึงมีวิถีชีวิตที่หลากหลายแตกต่างกัน บางส่วนใช้ชีวิตแบบสมัยนิยมใกล้เคียงกับคนเมือง ซึ่งมักพบมากในกลุ่มข้าราชการ และผู้ทำงานมั่นคง ส่วนกลุ่มที่ใช้ชีวิตแบบผสมผสานทั้งความเป็นเมืองและชนบท มักเป็นกลุ่มใหญ่ที่มีหลายระดับทางสังคมและกลุ่มที่ใช้ชีวิตแบบชนบท มักพอใจในสิ่งที่ตนเองมี ซึ่งอาจเป็นผู้ที่มีฐานะดีหรือไม่ดีก็ได้ ซึ่งสอดคล้องกับงานของ Savage, Ward and Devine (2005) ที่พบว่า การเข้าถึงทุนที่หลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งทุนวัฒนธรรม มักทำให้บุคคลเปลี่ยนสถานะเป็นผู้กระทำการเพื่อยกฐานะทางสังคมของตนเองได้

ทั้งนี้ การผันทุน ถือเป็นศักยภาพสำคัญในการดำเนินชีวิตของคนอีสานในยุคไทยแลนด์ 4.0 ที่มีประเด็นท้าทายหลายประการ ทั้งด้านเศรษฐกิจ กายภาพ การท่องเที่ยว โครงสร้างสังคม จึงทำให้คนอีสาน จำเป็นต้องอยู่รอดท่ามกลางสถานการณ์ความเสี่ยงทางสังคมข้างต้น ผ่านการผันทุนที่มีอยู่ในตนเองและมีอยู่ในพื้นที่ มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อให้สอดคล้องกับเป้าหมาย การลดความเหลื่อมล้ำ เพิ่มขีดความสามารถทางการแข่งขัน และพัฒนาคนเพื่อความคล่องตัวในการประสานงานต่อไป

อย่างไรก็ตาม การผันทุนได้มาก ไม่ได้เป็นสิ่งที่เหมาะสมเสมอไป ดังนั้นจึงควรมีการวางแผนผันทุนเฉพาะเท่าที่จำเป็น หรือแม้แต่คนอีสานบางส่วนที่มีทุนมากแต่ไม่เรียนรู้ที่จะผันไปเป็นทุนอื่น ย่อมไม่มีความเติบโตขึ้น และไม่ใช้ทักษะที่ไทยแลนด์ 4.0 ต้องการ ดังนั้นจึงควรดำเนินชีวิตอยู่ด้วยความตระหนักถึงทั้งผลกระทบเชิงบวกและเชิงลบจากการผันทุน เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืนต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. (2561). **ประเทศไทย 4.0**. กรุงเทพฯ: กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี.
- กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน. (2551). **สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ การเมืองกับสื่อการศึกษา**. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์.
- ชนิดา เสี่ยงไพศาลสุข. (2550). **เศรษฐกิจของทรัพย์สินเชิงสัญลักษณ์ / ปีแยร์ บูร์ดิเยอ**. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
- ชลิต ชัยครรชิต. (2557). **พลังวัฒนธรรม ในศิลปะอีสาน. โสวัณธรรมอีสานในงานวิจัย**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, คณะสังคมศาสตร์, ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา.
- ชูชาติ เตชะโพธิวรคุณ. (2561). การศึกษาความเหลื่อมล้ำด้านที่อยู่อาศัยด้วยเครื่องมือเชิงประจักษ์: กรณีศึกษาชานเมืองด้านทิศเหนือของกรุงเทพมหานคร. **วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สจล**, 22(1), 15-26.
- ณัฐพล มีแก้ว. (2562). **ความมั่นคงการดำรงชีพของครัวเรือนในถิ่นต้นทางของแรงงาน ย้ายถิ่นอีสานใต้ในอุตสาหกรรมประมงทะเล**. วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

- ณัฐวรรธ อุไรอำไพ, กীরติพร จูตะวิริยะ และ จักรพันธ์ ชัดชุ่มแสง. (2561). ทุน : การสร้าง
เครือข่ายทางสังคมของคนไทยเชื้อสายเวียดนาม จังหวัดนครพนม. **มนุษยศาสตร์
สังคมศาสตร์, 35(1), 1-16.**
- ดุขฎิ อายุวัฒน์ วณิชชา ณรงค์ชัย และ อติเรก เร่งมานะวงษ์. (2562). **ความสุขของครัวเรือน
แรงงานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประเทศไทย.**
ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ทิพย์สุดา ปริดาพันธ์. (2560). **ความมั่นคงของผู้หญิงที่สมรสข้ามวัฒนธรรมในประเทศไทย.**
วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ปิยพงษ์ บุญกว้าง. (2556). **ความมั่นคงของครัวเรือนแรงงานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ.**
วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ประภาพร สุปัญญา. (2563). **ลีลาชีวิตของคนชานเมืองในช่วงขึ้นทางสังคม.** วิทยานิพนธ์
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น.
- เยาวลักษณ์ แสงจันทร์ และ ชัยณรงค์ ศรีมันตะ. (2560). ผนวภาชิต: ทุนทางสังคมและ
วัฒนธรรมสกลนคร. **วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
บูรพา, 25(48), 79-100.**
- รัตนา จันทร์เทาว์ และ เชิดชัย อุดมพันธ์. (2560). ชื่ออาหารท้องถิ่นอีสานและภาคใต้ :
มุมมองด้านอรรถศาสตร์ชาติพันธุ์. **วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขล
นครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่, 9(1), 63-89.**
- วณิชชา ณรงค์ชัย. (2559). **การเลื่อนชั้นทางสังคมของครัวเรือนชนบท ภายหลังการถ่าย
โอนทุนระหว่างรุ่นวัย.** วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคม
วิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ศุณย์มานุษยวิทยาสรินธร. (2558). **กลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย.** กรุงเทพฯ: ศุณย์มานุษยวิทยา
สรินธร (องค์การมหาชน).
- สุวิทย์ เมชินทรีย์. (2561). **ความท้าทายในยุคไทยแลนด์ 4.0.** กรุงเทพฯ: กระทรวงวิทยาศาสตร์
และเทคโนโลยี.

- Auraiampai, N., Ayuwat, D., & Jampaklay, A. (2021). Capital Accumulation of Return Migrant Work Aboard, **Migration Studies**, 8(4), 78-92.
- Bourdieu, P. (1984). **Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste**. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1986). "The Forms of Capital," In **Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education**. Richardson J.G. (ed.). New York: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1998). **Practical Reason: On The Theory of Action**. Cambridge, U.K.: Polity Press.
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. (1992). **An Invitation to Reflexive Sociology**. Chicago, IL.: The University of Chicago Press.
- DFID. (2009). **Sustainable Livelihoods Guidance Sheets**. London: Department for International Development (DFID).
- Jutaviriya, K., Auraiampai, N., Cadchumsang, J., & Ayuwat, D. (2020). Social Networks: The Utilization of Capitals for Vietnamese-Thai in the Border of Thai-Lao. **International Journal of Innovation, Creativity and Change**, 13(2), 523-532.
- Meekaew, N., & Ayuwat, D. (2020). Livelihoods and Food Security of the Migrant Households in the rural community of the Lower northeastern Region of Thailand. **Sys Rev Pharm**, 11(6), 1311-1319.
- Narongchai, W., Ayuwat, D., & Chinnasri, O. (2016). The Changing of Intergenerational Transfers of Economic Capital in Rural Households in Northeastern, Thailand. **Kasetsart Journal of Social Sciences**, 37(2), 46-52.
- Parnwell, M. (2017). Neolocalism and Renascent Social Capital in Northeast Thailand. **Environment and Planning D: Society and Space**, 25(6), 990-1014.

- Savage, M., Warde, A., & Devine, F. (2005). Capital, assets, and resources: some critical issues. **The British Journal of Sociology**, **56**(1), 31-47.
- Supunya, P., & Ayuwat, D. (2019). Social Capital and Social Class in Sub-Urban Community of Thailand. **Communications on Stochastic Analysis**, **13**(6), 99-108.
- Supunya, P., & Ayuwat, D. (2018). **Criteria Classification of Class in the Suburbs: A Case Study of the Northeastern Region of Thailand**. World Conference on Social Sciences, Technology & Innovation (WSTI2018), Kuala Lumpur, Malaysia.
- Thongyou, M., Sosamphanh, S., Chamaratana, T., & Phongsiri, M. (2014). Perception on Urbanization Impact on the Hinterlands: A Study of Khon Kaen City. **Asian Social Science**, **10**(11), 33 - 41.
- United Nations. (2015). **World Urbanization Prospects: The 2014 Revision**. New York: Economic and Social Affairs.